विद्यालयको द्वन्द्व व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)
दोस्रो वर्षको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको
शोधकार्य (एड. ५९८) को आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

उपेन्द्र घिमिरे
क्याम्पस रोल नं ११२/२०६४/०६५
त्रि.वि. दर्ता नं. ९-१-९-६५८-९७
परीक्षा रोल नं. २१८००७०/२०६६

जनता बहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
इटहरी, सुनसरी
२०७२

शोधपत्र पेस गरेको मिति
वि.सं. : २०७१/१२/२६
ई.सं. 9 April, 2015

शोधपत्र भाइभा मिति
वि.सं. २०७२/०८/०१
ई.सं. 17 Nov 2015

प्रतिबद्धता-पत्र

प्रस्तुत **विद्यालयको द्वन्द्व व्यवस्थापन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो आफ्नै लगन र प्रयासबाट सम्पन्न गरिएको हो । यस शोधपत्रमा राखिएका सूचना, जानकारी तथा तथ्याङ्कहरु यथार्थ र वास्तविक हुन् । यसबाट पछि कोही कसैमाथि कुनै असर पर्न गएमा सोको जिम्मेवारी मेरो रहने प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु ।

उपेन्द्र घिमिरे

शोधार्थी

मिति : २०७१/१२/२६
(९ अप्रिल, २०१५)

जनता बहुमुखी क्याम्पस

☎०२५-५८१३००
५८००६४

इटहरी, सुनसरी
स्थापित : २०४५
(त्रिभुवन विश्वविद्यालय र उ.मा.शि.परिषदबाट सम्बन्धन प्राप्त)
विज्ञान, व्यवस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र संकाय

प.सं. :
च.नं.:

मिति : २०७१/१२/२६
९ अप्रिल, २०१५

सिफारिस पत्र

प्रस्तुत शोधपत्र जनता बहुमुखी क्याम्पस शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत एम.एड. दोस्रो वर्षका छात्र उपेन्द्र घिमिरेले **विद्यालयमा द्वन्द्व व्यवस्थापन** शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष मार्गदर्शनमा रही तयार गर्नुभएको हो । यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

श्री विमल नेपाल
शोध निर्देशक

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत **विद्यालयको द्वन्द्व व्यवस्थापन** शीर्षकको शोधपत्र श्री विमल नेपाल ज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको छु । आफ्नो अति व्यस्त समयका बाबजुद पनि मलाई कुशल निर्देशन र आवश्यक सरसल्लाह दिनुहुने शोध निर्देशक गुरु प्राध्यापक नेपालज्यूमा सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी मेरो शोध प्रस्तावनालाई विभागीय स्वीकृती प्रदान गरी शोधकार्य गर्न अनुमति दिनु हुने विभागीय प्रमुख श्री टोलनाथ काफ्ले ज्यू प्रति पनि म हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सुरुदेखि अन्त्यसम्ममा सहयोग पुऱ्याउनु हुने शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका गुरुहरूप्रति हृदय देखि नै आभार प्रकट गर्दछु । मेरो अध्ययन कार्यलाई यहाँसम्म ल्याउनमा तन, मन, धन खर्च गरेर सधैं पढ्न सल्लाह, सुझाव र हौसला प्रदान गर्नु सबै प्रति म हृदयदेखि नै आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै मेरो अध्ययनको हरपाइलामा सहयोग गर्नुहुने सार्वजनिक उच्च माविका शिक्षक राजकुमार निरौला ज्यू तथा सम्पुर्ण साथीहरू प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा छिटो, छरितो र शुद्ध रूपमा टङ्कन गरिदिनु हुने होराइजन फोटो स्टुडियो एण्ड कम्युनिकेशन सेन्टर कोसीहरैंचा न.पा. १, खोर्सानेका प्रोपाइटर श्री अश्विनप्रसाद उप्रेतीलाई धन्यवाद दिंदै प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका निमित्त जनता बहुमुखी क्याम्पसको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग समक्ष पेश गर्दछु ।

उपेन्द्र घिमिरे
शोधकर्ता

२०७१ चैत्र

शोधसार

विद्यालयको द्वन्द्व व्यवस्थापन *शीर्षकमा गरिएको यस शोधपत्रमा विद्यालयको द्वन्द्वको विद्यमान अवस्था पहिचान गर्ने, विश्लेषण गर्ने, शिक्षकको भूमिका लेखाजोखा गर्ने र द्वन्द्व न्यूनीकरणका उपायहरू सुझाउने मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।*

विद्यालयमा द्वन्द्वको विद्यमान अवस्थाहरुमा भाषिक द्वन्द्व, जातीय द्वन्द्व, लिङ्गिगय द्वन्द्व, विद्यार्थी शिक्षक बीचको द्वन्द्व, लक्ष्य सम्बन्धी द्वन्द्व र नीतिगत द्वन्द्व रहेको छ । यी मध्ये नमूना छनोटमा परेका सामुदायिक विद्यालयहरुमा विद्यालयमा तुलनात्मक रुपमा लिङ्गिगय द्वन्द्व, बढी मात्रामा उत्पन्न भएको पाइयो । विद्यालयमा उत्पन्न हुने द्वन्द्वको मुख्य स्रोत राजनिति हो भने अन्य स्रोतहरूमा विद्यालयको आर्थिक अवस्था, प्र.अ.को कमजोरी, प्रयाप्त सेवा सुविधामा कमि, द्वन्द्वात्मक सरकारी नीति र लिङ्गीय भेदभाव रहेका छन् । अनुसन्धानलाई अगाडि बढाउन परिमाणात्मक र गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचा अवलम्बन गरिएको छ भने विद्यालय छनोटका लागि उद्देश्यपूर्ण नमूना विधि र सामान्य सम्भावनायुक्त नमूना विधि र अनुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी उत्तरदाताहरु छनौट गरिएको छ । अध्ययनको क्रममा मोरङ जिल्लाको मछिचन्द्र . स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका केराबारी, भोगटेनी गा.वि.स. भित्रका नि.मा.वि तथा मावि तहका सामुदायिक विद्यालयका १० जना प्र.अ., २० जना शिक्षक, १० जना वि.व्य.स.का अध्यक्ष, १० जना विद्यार्थी र १० जना स्थानीय बुद्धिजीविहरूसँग प्रत्यक्ष छलफल, अन्तर्वार्ता निर्देशिका र प्रश्नावली प्रयोग गरी आवश्यक सूचना र तथ्याङ्क लिइएको छ ।

विद्यालयका सरोकारवालाहरू मध्ये विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, प्रधानाध्यापक, शिक्षक, स्थानिय वुद्धिजीवि र विद्यार्थी समेत लाई यस अध्ययनले देखाए अनुसार विद्यालयको द्वन्द्व व्यवस्थापनमा शिक्षकको भूमिका रहने गरेको जानकारी पाइएको छ । धेरै विद्यालयहरूमा द्वन्द्वको अवस्था सामान्य रहेको पाइएको छ तर द्वन्द्व उत्पन्नका स्रोतहरूलाई समयमा नै पहिचान गरी त्यस अनुसार व्यवस्थापन गर्न सके विद्यालयको द्वन्द्वलाई अझ न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । विद्यालयमा विद्यालयको द्वन्द्व व्यवस्थापनले शैक्षिक क्षेत्रमा सुधार पुऱ्याउनुका साथै शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा गुणस्तरीयता बढाइ दिने कार्य भएको छ । त्यसैगरी द्वन्द्व व्यवस्थापनका लागि शिक्षकहरूले आवश्यकता अनुसार सल्लाहकारको भूमिका, अभिनयकर्ताको भूमिका, निष्पक्षकर्ताको भूमिका सुपरीवेक्षकको भूमिका समन्वयकर्ता र मध्यस्थकर्ताको भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । शिक्षकहरूले विद्यालयमा

उत्पन्न द्वन्द्व न्यूनीकरणका निम्न उपायहरू अपनाएको देखिन्छः सहभागितामा वृद्धि, सहमति गर्ने, त्यागगर्ने, सहयोगको आदानप्रदान, स्रोतमा वृद्धि पारस्परिक समझदारी, समस्याप्रतिको चेतना र विद्यालयलाई शान्ति क्षेत्रको रूपमा लिएर विद्यालयमा उत्पन्न द्वन्द्वको न्यूनीकरण गर्ने गरेको पाइन्छ र धेरै विद्यालयहरूमा शिक्षकहरूले यिनै उपायहरू द्वारा द्वन्द्व व्यवस्थापनका कार्य र न्यूनीकरणका कार्य गरेको पनि अध्ययनका क्रममा पाइयो ।

विद्यालयका सरोकारवालाहरूको तालिम र गोष्ठिद्वारा क्षमता अभिवृद्धि गरी द्वन्द्व व्यवस्थापनका लागि सक्षम बनाउनु पर्ने देखिन्छ । द्वन्द्वलाई नदबाई सक्दो प्रत्यक्ष समझदारी, अन्तरक्रिया, छलफल र कुराकानी उपचारद्वारा द्वन्द्वको समाधान तथा व्यवस्थापन गर्नु पर्ने देखिन्छ किनभने द्वन्द्वलाई दमन गर्न थालियो भने यसवाट झन नकारात्मक परिणाम उत्पन्न हुन सक्छ ।

सङ्क्षिप्त रूप

प्र. अ.	प्रधानाध्यापक
वि.व्य.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
जि.शि.का.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
त्रि. वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
जि.शि.अ.	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
%	प्रतिशत

विषयसूची

		पृष्ठ
प्रतिवद्दता पत्र		क
सिफारिस पत्र		ख
स्वीकृति पत्र		ग
कृतज्ञता ज्ञापन		घ
शोधसार		ङ-च
सङ्क्षिप्त रूप		छ
	परिच्छेद एक : परिचय	**१-९**
१.१.	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२.	समस्याको कथन	५
१.३.	अध्ययनको औचित्य	६
१.४.	अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५.	अनुसन्धानात्मक प्रश्न	७
१.६.	अध्ययनको परिसीमा	७
१.७	मुख्य शव्दावलीको परिभाषा	८
	परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका	**१०-१९**
२.१.	सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन	१०
२.२	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१२
२.३	पुनरावलोकनका शैक्षिक उपादेयता	१७
२.४	अवधारणात्मक खाका	१८
	परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया	**२०-२३**
३.१.	अध्ययनको ढाँचा	२०
३.२.	जनसङ्ख्या, नमुना, नमुना छनौट र रणनीति	२०
	३.२.१ जनसंख्या	२०
	३.२.२ नमूना छनौट	२०
	३.२.३ नमुना छनौट रणनीति	२१
३.३	अध्ययनको क्षेत्र	२२
३.४	तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरु	२२
३.५	तथ्याङ्क संकलन विधि	२२
३.६	तथ्याङ्क विश्लेषण विधि	२३
	परिच्छेद चार : नतिजाको छलफल	**२४-४६**

४.१. विद्यालयमा द्वन्द्वको विद्यमान अवस्था २४
४.१.१. विद्यालयमा उत्पन्न द्वन्द्वको प्रकृति २७
४.१.२. विद्यालयमा द्वन्द्व उत्पन्न हुनका कारणहरू ३०
४.२. द्वन्द्वका स्रोतहरू ३२
४.२.१ राजनैतिक हस्तक्षेप ३४
४.२.२. आर्थिक अवस्था ३४
४.२.३. प्र.अ.को कमजोरी ३४
४.२.४ सेवा सुविधाको उपलब्धतामा कमि ३५
४.२.५ द्वन्द्वात्मक सरकारी नीति ३६
४.२.६ लिङ्गीय भेदभाव ३६
४.३.विद्यालयको द्वन्द्व व्यवस्थापनमा शिक्षकको भूमिका ३७
४.३.१ सल्लाहकारको भूमिकाको रूपमा ३८
४.३.२. अभिनयकर्ताको रूपमा ३९
४.३.३. निष्पक्षकर्ताको रूपमा ३९
४.३.४. सुपरीवेक्षकको रूपमा ४०
४.३.५. समन्वयकर्ताको रूपमा ४०
४.३.६. मध्यस्थकर्ताको रूपमा ४०
४.३.७ परामर्शदाताको रूपमा ४१
४.३.८ सहयोगकर्ताको रूपमा भूमिका ४१
४.४. विद्यालयमा द्वन्द्व न्यूनीकरणका उपायहरू ४१
४.५ प्राप्ति ४४
परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझावहरू ४७-५०
५.१ निष्कर्ष ४७
५.२ सुझावहरू ४८
५.२.१ नीतिगत तह ४९
५.२.२ अभ्यास तह ४९
५.२.३ अनुसन्धान तह ५०
सन्दर्भ सामग्रीहरू
अनुसूचीहरू